

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science**Yıl: 5, Sayı: 24, Haziran 2018, s. 386-397****Zeynep BAŞPINAR**

Gazi Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi,
zeynepbaspinar06@gmail.com

**GEVHERHAN SULTAN VAKFI'NIN HAREMEYN HİZMETİ: 34-35
NUMARALI SURRE DEFTERLERİ ÖRNEĞİ****Özet**

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar yüzyıllarca kutsal topraklarda yaşayan insanlara yardım etmiştir. Bu bağlamda “vakfiyeler” ve “surre defterleri” yapılan hizmetler için önemli bilgiler vermektedir. Vakfiye ile çalışma konusu olan Osmanlı hanedanına mensup Gevherhan Sultan'ın kim olduğu, ekonomik durumu ve vakfi kurarken hangi maksatla kurduğu açıklanmıştır. Surre defterleri ile Haremeyn hizmetine dahil olunarak kimlere ne miktarda yardım yapıldığı görülmüştür. Bu hizmet çerçevesinde Surre defterleri ile Gevherhan Sultan vakfiyesinde bulunan miktarlar birbiri ile ne kadar uyumlu sorusuna da yanıt verilmiştir. Vakıflar, tarih boyunca bir milletin sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerine mercek tutmuştur. Yapılan çalışmayla Osmanlı'da toplumsal yardımlaşmaya dayanılarak kadının rolü hakkında fikir edinilmiştir. Araştırmada başta Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Bu bilgilerin analiziyle konuda bütünsellik sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Kadın, Surre, Gevherhan Sultan, II. Selim.

**HAREMAYN SERVICE OF THE GEVHERHAN SULTAN FOUNDATION:
SAMPLE OF SURRA KEEPS NUMBER 34-35**

The foundations established in Ottoman Empire helped people living in holy lands for centuried. At this point “endowments” and “surra keeps” give very important informations ababout the services that had been made. Gevherhan Sultan's, being study subject with endowment, frame of mind was explained by learning her economical situation and her purpose of establishing the foundation. For that,

information was recieved about who she is and her properties. It was seen that how much aid was made to whom by getting included to the Haremeyn service with surra keeps. Within this service framework, “how compatible are surra keeps and amounts in the endowment of Gevherhan Sultan?” this question was answered. Foundations gave informations ababout socio-economical and cultural values of nation throughout the history. It was provided to get an idea about the role of woman on the basis of social assistance in Ottoman Empire thanks to the study. It was benefited from the survey writings from especially General Directorate of Foundations and Ministry Ottomon Archive. It was provided integrity with the analysis of these informations about the subject.

Key words: Foundation, Women, Surra, Gevherhan Sultan, II. Selim.

GİRİŞ

Kişinin Allah'a yakın olma ya da farklı gayelerle menkul veya gayr-ı menkul mallarını dini, hayri ve sosyal bir gayeye müebbeten tahsis etmesine vakıf denir (Yediyıldız 2003: 9). Vakıflar bir milletin tarihi değerini ve kimliğini gösteren önemli yapılardır. Vakıf adına yapılan yeni yapılarla bu kimlikler yükselir ve ileri boyutlara taşınır. Ayrıca vakıflar devlet sistemi içerisinde her alanı etkilemiştir. Devlet ve tebaa tarafından kurulan vakıflarla Osmanlı, cihanşümül bir devlet haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti, vakıf aracılığı ile kendi topraklarına çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetlerden biri de Haremeyn'e yani Mekke ve Medine'ye hac döneminde, bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla gönderilen para ve hediye anlamına gelen surrelerdir. Osmanlı Devleti'nde Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Haremeyn'e her yıl düzenli olarak surre gönderilmeye başlanmıştır.

Padişah ve Padişah ailesi, ileri dereceli devlet görevlileri ya da zengin Osmanlı tebaası kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla hizmette bulunmuşlardır. Surrelerin kimlere, hangi vakıf aracılığı ile kim tarafından ve ne miktarda gönderildiği surre defterlerine kaydedilmiştir. Çalışmanın amacı, Gevherhan Sultan'ın kurmuş olduğu vakıf tarafından surre vasıtasıyla yapılan Haremeyn hizmetini işlemek ve bu hizmetle Osmanlı'da kadınının yerini vurgulamaktır.

Bahaeddin Yediyıldız'ın XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ziya Kazıcı'nın Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Çağatay Uluçay'ın Padişahların Kadınları ve Kızları, Necdet Sakaoğlu'nun Bu Mülkün Kadın Sultanları konu ile ilgili çok değerli çalışmalarıdır.

Çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti'nde vakfin kökeni işlenerek vakıflar tarafından yapılan yardımların önemi belirtilmiştir. Daha sonra vakıf çalışmalarına kadın kimliğiyle öncülük eden Gevherhan Sultan'ın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Gevherhan Sultan'ın kurmuş olduğu vakfin tanıtılmasıyla Haremeyn'e gönderilen surrelerin gelir kaynağı açıklığa kavuşturulmuştur.

Son bölümde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi “Evkâf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri” kataloğunda, Gevherhan Sultan Vakfı ile ilgili 400 kaydın bulunduğu surre defterlerinden H. 1067 (1657) tarihli 34 ve 35 numaralı defterler bu kayıtlara örnek olarak gösterilmiştir. Defterlerdeki veriler göz önünde tutularak vakıf tarafından Haremeyn'e

gönderilen surrelerin kavranması amaçlanmıştır. Surre-vakıf-kadın ilişkisi ile ilgili daha önce çalışmaya rastlanmamış olması araştırmanın önemini arttırmaktadır.

1. Osmanlı'da Vakıf Kültürü

Osmanlı, Türk-İslam kültürünün güçlü kökleriyle imparatorluk haline gelmiş büyük bir devlettir. Kurmuş olduğu teşkilatlar incelenirken geriye bıraktığı mirasın etkisinin göz önünde tutulması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vakfın kökeni İslam dinine dayandırılabilir. Kur'an ve sünnet emirlerine göre insanlar birbirlerine yardım etmelidir. Buna göre sahip olunan malın kırkta birinin her yıl zekât olarak verilmesinin İslam dininin beş şartından biri olması, kurban kesilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, yine yoksul ve ihtiyaçları olanlara sadaka verilmesi Müslümanlığın gerekliliklerindedir. Hz. Peygamber Hadis-i Şerif'inde şöyle buyurmaktadır:

“ İnsan öldüğü zaman bütün amelleri kesilir ancak, devam eden sadaka, ilmi bir eseri ve kendisine duâ eden hayırlı bir evladı olanların amel defteri kapanmaz.” (Yediyıldız 2003: 12). Burada sadaka vakıf olarak yorumlanmıştır. Sadaka devam ettiği sürece sevabın da devam edeceği düşüncesine inanılmıştır. Müslüman dünyasının bu hayır işlerini gerçekleştirmesi için Hz. Peygamber'in Medine'de kendisine ait bulunan hurma bahçesini vakfedip gelirini İslâm müdafaasına tahsis etmesi önemli bir örnek olmuştur (Kazıcı 2003: 62-63).

Emeviler döneminde vakıflar büyük gelişme göstermiştir. Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik Şam'da bulunan Ümeyye Câmii için ilk defa köy ve mezzaları gelir getiren birer kaynak olarak vakfetmiştir (Kazıcı 2003: 75). Vakıfları teftiş edilmesi için *Divân-ı Mezâlim*'i Abbasiler döneminde vakıflar yaygın hale gelmiştir (Yediyıldız 1986: 85). Selçukluların iktisadi ve sosyal hayatında da vakıflar son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde vakıflar büyük bir yaygınlık kazanarak toplumun ihtiyaçları karşılanmıştır (Kozak 1985: 19). Özellikle XII. yy. başlarında I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaaddin Keykubat (1220-1237) dönemlerinde zirveye ulaşmıştır (Tabakoğlu 2004: 26).

Osmanlı Devleti'nde vakfın ortaya çıkabilmesi için hem vakfın kurucusunda hem de vakfedilen mal veya mülkün kendisinde bir takım şartların olması gerekmektedir. Öncelikle, malını vakfeden kişi “malımı vakfettim”, “malımı habs ettim, tasadduk ettim” ya da “sadaka-i müebbede ile sadaka ettim” demesi gerekmektedir. Vâkıfın temyiz kudreti tam, buluğa erişmiş, reşit, “kâmil ehliyet” sahibi olması gerekir. Ayrıca vâkıf, malını zorlama olmadan kendi isteğiyle vakfetmelidir. Kişinin vakfettiği mülkü gelir getiren cinste olmalıdır. Vakfın ebedi olması şarttır. Gerekli şartları sağlayan vâkıf, malını üç şekilde vakfedebilirdi. Birincisi “Tescil Suretiyle Vakıf”tır. Vâkıf kadıya vakıf kurmak istediğini bildirir. Vâkıfın kadı tarafından şahsı, malı ve vakıf olma şartları incelenir. Eğer gerekli şartlara haiz ise şahitlerin huzurunda vakıf tescil edilir. İkincisi, vakıf yapmak isteyen kişinin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakıftır. Sonuncusu ise, fiil ve hareketle yapılan vakıftır. Yani; bir kimse kendisine ait bir arsaya cami yaptırır ve cemaatle beraber namaz kılsa bu cami vakıf olur (Kapıcı 2016: 13-14).

Vakfın kurucusu tarafından hazırlanan ve kadılık siciline işlenmek suretiyle kesinleşen vakfın nizamnamesine vakfiye denir (Kapıcı 2016: 13-14). Vakfiyenin başında kadının, bazı hallerde sultanın tasdik yazıları, imzaları ve mühürleri bulunmaktadır. Vakfiyeler, Allah'a hamd, Peygamber ve ahabına salat ve selamla başlamaktadır. Bundan sonra dünya hayatının fâniliği ve ömrün biteceğinden bahsedilir. Vâkıf hakkında kişisel bilgiler verildikten sonra,

vakfedilen mallar, hayır müessesinde yürütülecek olan hizmetler, kim tarafından nasıl idare olunacağı, kimlere ve nerelere ne kadar ücret verileceği, vakfın şartları gibi bilgiler yer alır (Öztürk 1995: 22-23).

Osmanlılar döneminde ilk vakıf kuran, yani ilk vâkıf Orhan Bey (1324-1362)'dir. Orhan Bey, 1324 yılı Mart ayı başlarında *Mekece* nahiyelerini vakfettiğini bildirmiştir (Binark 2015: 42-43). O, Bursa'da inşa ettirdiği câmi ve zâviye vakıflarının nezâretine Sinan Paşa'yı tayin ettirmiştir. Fatih, 1467 yılında Osmanlı Devleti sınırlarındaki bütün vakıfların idarelerini "Sadr-ı Ali Nezâreti" adıyla birleştirmiş ve bu nezaretin başına "Reis'ül-Küttablar"lar getirmiştir. Mısır ve Hicaz'ın ilhakından sonra Yavuz Sultan Selim, Osmanlı topraklarında bulunan binlerce vakfa nezaret etme vazifesini Dârussa'âde Ağaları'na vermiştir. Hürrem Sultan'ın 1558 yılında, İstanbul'da tesis ettiği vakıfların nâzırlığına Kapıağası Hadım Mehmed Ağa'yı getirmesiyle "Kapıağalığı Nezâreti" kurulmuştur. XVI. asrın ikinci yarısından sonra devletin sultanları, idarecileri ve imkan sahibi tebaa ellerindeki para ve mallarını vakıf kurarak değerlendirmişlerdir. Kurulan vakıfların sayılarının artması sebebiyle 1588 tarihinde tüm vakıfların idareleri Haremeyn Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır. Her ne kadar Haremeyn ifadesi sadece mukaddes şehirleri kapsasa da nezaretin işleyişinde padişah, haseki, hanım, valide sultanların, vezirlerin ve üst düzey yöneticilerin tüm vakıfları XIX. yüzyılda Evkaf Nezareti kuruluncaya kadar bu nazırlık tarafından idare edilmiştir. Bu umumi teşebbüsün dışında kalan vakıflar mütevelliler tarafından idare edilmiştir (Güler 2013: 324-325). 1826 yılından sonra Osmanlı Devleti sınırları içindeki tüm vakıfların sorumluluğu *Evkâf Nezareti*'ne verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bu teşkilat 3 Mart 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır (Salepci 1985: 110).

Osmanlıda vakıflarla köprü, yol, ibadethâne, eğitim merkezleri, misafirhaneler vs. kurulması devletin geçmişten almış olduğu kültürel bağların ileri boyutlara taşınmasını sağlamıştır. Vakıfların tesis ettiği köprü ve yollar bulunduğu bölgenin yaşanabilir hale gelmesine yardımcı olmuştur. Yeni ibadethâneler İslam dininin daha iyi anlaşılmasına imkan tanımıştır. Medreselere ilim irfan sahibi kimselerin atanması eğitimin gelişmesini sağlamıştır. Misafirhanelerde din ayrımı yapılmadan herkesin misafir edilmesi ise Osmanlı Devleti'nin hoşgörü anlayışının en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Vakıflarla birlikte yapılan mekanların özenle kurulması ve bu mekanların günümüze kadar taşınması geçmişten gelen vakıf kültürünün ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki vakıflarla tesis edilen kuruluşlar farklı tabakalarda bulunan kişilerin birbirleri ile iletişim kurmalarına ve toplum arasında kuvvetli bağlar oluşmasına öncülük etmiştir.

2. Gevherhan Sultan

Gevherhan Sultan, II. Selim ile Nurbanu Sultan'ın kızıdır. Kardeşleri III. Murad, Şah Sultan ve İsmihan Sultan'dır (Şahin 2007: 250). 6 Ağustos 1544 yılında Manisa'da doğmuştur (Şimşirgil 2017: 137). Bu sultanın adı kaynaklarda Gevherhan Sultan (Uluçay 2011: 70), Gevhermülk Sultan (Sakaoğlu 2015: 146), el-Hacce Gevherhan Sultan (EV.HMK..SR.00034/85) olarak geçmektedir. Gevher ismi; elmas, cevher, cevahir, bir şeyin aslı anlamına gelmektedir (Sami 2010: 1618).

Gevherhan Sultan'ın 1562 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın kız torunları için yapılan düğünde diğer kız kardeşleri ile birlikte düğünü oldu (Sakaoğlu 2015: 146). Kanuni bu torununu 1561 yılında Cerbe kalesini fetheden kaptan-ı deryâ Piyâle Paşa ile evlendirdi (Bostan 2007: 296). Piyâle Paşa'ya düğün masrafları ve saray donatımı için iç hazineden 10.000 filori in'am

edilmiştir. Gevherhan Sultan'ın Piyâle Paşa ile olan evliliği 16 yıl sürmüştür (Sakaoğlu 2008: 201). Bu evlilikten Âişe ve Fâtıma adında çocukları olmuştur (Gökbilgin 1952: 502). Piyâle Paşa'nın 1578 yılında ölmesiyle dul kalan Gevherhan Sultan aynı yıl içerisinde üçüncü vezir Boyalı Mehmed Paşa ile evlenmiştir. Boyalı Mehmed Paşa ile evli iken vefat eden Gevherhan Sultan'ın hangi tarihte öldüğü bilinmemektedir. Bununla birlikte Gevherhan Sultan'ın mezarı, babası II. Selim'in Ayasofya'da bulunan türbesindedir (Uluçay 2011: 70).

3. Gevherhan Sultan Vakfı

Osmanlı, yüzyıllar boyunca güçlü ve zengin bir devlet olmuştur. İslamiyet'in doğuşundan önce Arap toplumunda kadının hukuki ve sosyal haklarının geri planda tutulduğu yadsınamaz bir gerçektir. İslamiyet ile birlikte kadının bu hakları ileri seviyelere taşınmak istenmiştir. İlk Türk devletlerinde ise kadın sosyal ve siyasi alanda erkekle eşit haklara sahiptir. Bu dönemde kadın erkeğin tamamlayıcısı sayıldığından kadınsız hiçbir iş yapılmazdı. Yabancı elçilerin kabulünde hatunun hakanla birlikte olması gerekirdi. Kabul törenlerinde ziyafetlerde, şölenlerde hatun hakanın soluna oturur siyasi ve idari konulardaki görüşmeleri dinleyerek fikrini beyan ederdi. Göktürkler ve Uygurlarda kağanın karısı hatun devlet işlerinde kocasıyla birlikte söz sahibiydi. Emirnameler kağan ve hatun namına imza edilmekteydi (Gündüz 2012: 130-132). Türklerin İslamiyet'e girmesiyle kadının siyasi alandaki bu rolleri sosyal alandaki rollerinin gerisinde kalmıştır. Osmanlı'larda ilk yıllardan itibaren bu durum devam etmiştir. Ancak kadınlar sosyal alanda topluma ve dine hizmet amaçlı vakıflar kurmuşlardır. Kadının Türk-İslam toplumu içerisindeki maddi ve manevi konumunu kurmuş olduğu vakıflardan görülebilir. Osmanlı Devleti'nde erkeklerle birlikte kadınlara da eşit haklarla vakıf kurma hakkının verilmesi kadının sosyal hayatta da önemli bir yerinin olduğu gösterir. Padişah ailesine mensup olan Gevherhan Sultan'ın kurmuş olduğu vakıf bu görüşün göstergesi niteliğindedir.

Bir vâkıfın vakfı nasıl teşekkül ettiğini ve bu vakfın nasıl işlediği hususunda tanzim edilen hukuk ve kaideleri anlamak için vakıfnamelere başvurulması gerekmektedir. Vakıfnameler, kadı tarafından tescil edilen hukuki bir vesikadır (Yediyıldız 2003: 4). Bu vesikalardan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 742 numaralı defterin 165. sırasında kayıtlı II. Selim'in kızı Gevherhan Sultan Vakfı'na ait 1609 tarihli vesika çalışma konusunu teşkil eder.

Gevherhan Sultan Vakfı, mecelle yani fıkıh hukuk kuralına göre düzenlenmiştir. Hicri ikinci asırda, İslâm Hukuk meseleleri teşekkül edildiğinde bütün hukuk dalları tetkik edildiği zaman vakıf konusunda da yenilikler yapıldı. Şafîî, Hanefî, Hanbelî, Malikî ve İmamî'lerin vakıf hakkındaki hukuki sistemleri bir araya getirilerek vakıf konusu fıkıh kitaplarında yerini aldı. Ayrıca vakıf müessesine ait kitaplar da tertip olunmuştur (Öztürk 1983: 71). İşte Gevherhan Sultan Vakfı bu hukuk kitaplarında yazan kurallara göre kurulmuştur. Vakıfla ilgili herhangi bir sorun olduğunda fıkıh hukuk kurallarına başvurulmuştur. Vakfın tescili, kadı Abdulaziz ibni Saadeddin huzurunda Piyale Ağa ibni Abdullah ve Mercan Ağa ibni Abdülmennan'ın şahitlikleriyle yapılmıştır. Vakıf mütevellisi yani şer'i hükümler gereğince vakıf işlerini idare etmek üzere tayin olunan kişi Şehbaz Ağa ibni Abdülvahid'tir (VGMA,742, 165).

Vakfiyeler, vâkıfın hayat anlayışını ve dini duygularını hakkında bilgi verir. Buna hususla ilgili defterde şu bilgiler yer alır: "...*erbab-ı el-bâba rûşen ve zâhir ve ašhab-ı âdâba 'ayan ve bâhirdir ki; bu cihan-ı gaddar esas-ı çeşm nejad gibi nâ-ustuvar ve bu dünyayı mekâr, medâr-ı bevar bünyadı gayetle nâ-pâyidâr, mukimi müşrif-i irtihal ve na'imi müntazir-i zevaldir.*

Mahall-i ikamet ve surur ve cây-i istirahat ve hubûr değildir bu dahi mahfi ve mektûm ve pûşide ve nâ-ma'lum değildir ki; libas-ı hayat-ı insana bir pilas-ı âr ve câme-i vücûd âlemiyâne ber-kuba-yı müsteardır. Lâ-cereme insan-ı kâmil oldur ki, ibadet-i Haktan ğafil olmayub hal-i âfiyette me'âl-i âkabetini re'y-i reşid ile tedebbür ve fikr-i sedid ile tefekkür edüb, "ed-Dünya mezraatü'l-âhire" mistakinca mezra-ı dünyada tohum-ı hayratı zira'at ve bezr-i hasenatı hiraset edüb, tahsil-i melekât-ı kudsiye ve tekmil-i ma'arif-i ünsiyye bâbında bezl-i cehd ve tâkat ve sarf-ı kudret ve istitâ'at kalmak ile rûz-ı haşrda hey'et-i behiye üzere na'im-i mukim-i dârü'n-na'im ile mütena'im ve mesrur olan pes..." (VGMA, 742, 165). Bu bölümde vâkıfın dünya görüşü özetlenecek olursa: "Makam ve mevki insana huzur vermez. Dünya malı dünyaya aittir. Akıllı ve bilgili insan Allah'a ibadet etmekten ayrılmaz ve her şeyin sonunu düşünür. Dünya'ya hayrat tohumları ekilmelidir. Mahşer gününde bu güzel hayratlar insanı ayakta tutar."

Vakıflar geliştirdiği sosyal yardım müesseseleriyle sadece insanı korumakla yetinmemişlerdir. Toplum-Devlet bütünlüğü sağlanarak sosyal hayat yaşanır hale getirilmiştir. Bu vakıfla imparatorluğun haşmetini kutsal yapısı, öğrencilerin ilmini ve tahsilini gerçekleştireceği medrese, insanları su ihtiyaçları karşılamak üzere çeşme ve insanların yıkanıp dinlenmenin yanında havadislerin alışveriş edilip kültürel iletişimin gerçekleştiği hamam vakfedilmiştir (Yiğitgüden 1958:14-15). Vakfedilen yapıların şartı şu şekildedir: "...*Medine-i Münevvere'de, Ravza-i mutahhara'da alâ-sahibiha efdalü's-salavât her gün otuz nefer ehl-i Kur'ân birer cüz-i şerif tilavet edüb,tamam oldukda ol hatm-i şerifin sevabını ruhi pür-fütuh Hazret-i risalet-penaha salavatullâhi ve's-selamuhu aleyhi cümlesi ihda edüb, mukabelesinde her sene cümlesine evkâf-ı âtiyetü'l-beyanın ğallâtından üç yüz altmış aded sikke-i hasene alâ's-seviyye tevzi' olunmağı şart edüb...*" (VGMA, 742, 166).

Tablo 1. Gevherhan Sultan Vakıfları

Vakfın Mahiyeti	Vakfın Mahalli
Medrese	İstanbul-İğneci Mahallesi
Cami ve Hamam	Rumeli Vilayeti-Feth'ül İslam Kasabası
Zaviye	Rumeli Vilayeti-Pilevne Kasabası
Cami	Anadolu Vilayeti-Elmalıborlu Kazası-Bostanböğü Karyesi
Çeşme	İstanbul

Vakfiyeye göre, İstanbul'da medrese ve çeşme vakfedilmiştir. Rumeli Vilayeti Feth'ül İslam Kasabası'ndaki yapılar daha Mustafa Paşa'nın evkafıdır. Ancak bu yapılar yıkık viran kullanılmaz halde olduğu için Gevherhan Sultan Vakfı tarafından yeniden inşa edilip kullanılır hale getirilmiştir. Böylelikle bu yeni binalar Gevherhan Sultan Vakfı'na geçmiştir. Yukarıda adı geçen zaviye ise Pilevne Kasabasında bulunan Şeyh İlyas Efendi Zaviyesi'dir. Bu zaviyenin masrafları Tatva Karyesi'nin mahsulünden karşılanmıştır. Anadolu Vilayeti-Elmalıborlu Kazası-Bostanböğü Karyesi'nde ise yeni bir cami inşa edilmiştir (VGMA, 742, 166-167).

Tablo 2. Vakıf Gelirleri

Mahall	Yıllık Gelir (Akçe)
Rumeli Vilayeti-Filiba Kazası-Karye-i Köpük ve Beganbeylü	2.710
Rumeli Vilayeti-Dimetoka Kazası-Karye-i Yusufu	1.000
Rumeli Vilayeti-Eğriboz Livası-Atina Nahiyesi-Boleisnan Karyesi	2.657
Rumeli Vilayeti-Tirhal Livası-Fener Kazası-Kubavaravaşi Karyesi	945
Rumeli Vilayeti-Ayna Livası-Badırcıç Kazası-Kayalü Karyesi	757
Rumeli Vilayeti-Niğbolu Livası-Lofça Kazası-Kalıbora Karyesi	1.289
Rumeli Vilayeti-Niğbolu Livası-Lofça Kazası-Tatva Karyesi	567
Rumeli Vilayeti-Eğriboz Livası-İzven Kazası-İstilce Karyesi	20.700
Toplam	30.615

Tabloda sekiz mahallin yıllık toplam geliri 30.615 akçedir. Buna ek olarak Rumeli Vilayeti -Sofya Kazası mer'alarının 2.000 ağnamı vakfa bağışlanmıştır (VGMA, 742, 166-167).

Tablo 3. Vakıf Harcamaları

Görevliler	Harcamalar (Akçe)			
	Medrese	Cami (Rumeli)	Zaviye	Cami (Anadolu)
Müdürris	50	-	-	-
Muid	12	-	-	-
Danışmend	72	-	-	-
Bevvab	4	-	-	-
Ferraş	2	-	-	-
İmam	-	8	-	-
Hatib	-	7	-	-
Ezan Okuyucu	-	4	-	4
Eczahanan	-	4	8	-
Hadis Eda Eden	-	-	-	3
Hafız	-	2	-	-
Müezzin	-	2	-	-
Kayyim	-	2	-	6
Serrac	-	2	-	-
Mütevelli	-	5	5	3

Cabi	-	4	-	-
Fukara	-	-	25	-
Alim	-	-	-	13
Diğer Harcamalar	-	7	-	11
Toplam	140	40	38	40

Tabloya göre toplam 258 akçe harcanmıştır. Bu para görevlilere günlük olarak tayin edilmiştir. Harcamalara ek olarak vakfın şartına göre Medine’de cüz okuyanlar için yıllık 360 sikke- hasene gönderilmiştir. Ayrıca Anadolu, Rumeli ve İstanbul’da hayratlar yapıldıktan sonra kalan bakiyelerden yukarıda adı geçen görevlilerin oğullarına günlük 30 akçe ve kızlarına günlük 40 akçe verilmesi istenmiştir. Yine muharremin onuncu gününde yani aşure gününde, beş yetimin baştan aşağıya giydirilmesi kalan paranın da fukaralara paylaşılması istenmiştir (VGMA, 742, 166-167).

4. Gevherhan Sultan’ın Haremeyn Hizmeti

4.1. Haremeyn

Haremeyn kelimesi harem kökünden gelir. Harem kelimesi ise Arapça hüremetsizliği menetmek, mahrum etmek ve kişi yakınlarının nâmusunu korumak demektir (Güler 2011: 32). Kelimenin; girilmesi herkese masag olmayan muazzez ve muhterem yer, Müslümanların yaşadıkları evlerin kadınlara mahsus daireleri gibi farklı anlamları da vardır (Sami 1318: 335). Terim olarak Mekke ve Medine’nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke’ye “el-Beledü'l-haram” denildiği gibi “Kabe el-Beytü'l-haram”, çevresindeki mescid de “el-Mescidü'l-haram” diye anılmaktadır (Öğüt 1997: 127). XVI. ve XVII. asırda Osmanlı kaynakları ve devrin resmî yazışmalarının hemen tamamında Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere yerine Haremeyn tabiri kullanılmıştır (Güler 2011: 33).

4.2. Gevherhan Sultan Vakfı Tarafından Haremeyn’e Gönderilen Surre

İslam dini, yardımlaşmayı ve paylaşmayı öğütleyen bir dindir. Osmanlı yöneticileri ve tebaası manevi aidiyet duygusuyla bu yardımlaşmayı kutsal bölgeler olarak anılan Haremeyn ile paylaşmışlardır. Her yıl merkezden gönderilen ve imparatorluğun dört yanında kurulan Haremeyn vakıfları bu hizmete vesile olmuştur. Vakıflar tarafından gönderilen surre vasıtasıyla Mekke ve Medine’deki ihtiyaç sahiplerine ve burada görev yapan kişilere yardım edilmiştir. Yardımın karşılığında ise sadece dua istenmiştir.

1609 tarihinde kurulan Gevherhan Sultan Vakfı tarafından gönderilen surrelerle ilgili en eski ulaşılabilen kayıt, H. 1049 (1639) yılında Medine’ye gönderilen surredir (EV.HMK..SR.00010). Bu tarihten başlanarak H. 1287 (1870) tarihine kadar (EV.HMK..SR.04021) belli tarihlerde kesintiye uğrasa da hemen hemen her yıl surre gönderilmiştir. Daha önce açıklandığı üzere bu vakfın şartı; Medine’de bulunan Ravza-i Mutahhara’da 30 nefer kişinin Kur’ân-ı Kerim okuyarak hatim etmeleri ve her yıl dua okuyanlar için 360 sikke-i hasene yani 43.200 akçe gönderilmesidir. Ancak yapılan çalışmaya göre yukarıda belirtilen tarihler aralığında gönderilen surreler genellikle, Mekke ve Medine’ye aynı

anda gönderilmiştir. Hatta H. 1129 (1717) tarihinde Mekke ve Medine ile birlikte Kudüs'e de surre gönderildiği görülmüştür (EV.HMK..SR. 0775, 0776, 0794). Ayrıca H. 1232 (1817) tarihinden itibaren Mekke'ye surre gönderiliyor iken Medine'ye ise nadir olarak gönderilmeye başlanmıştır.

Ulaşılabilen tarihler aralığında Gevherhan Sultan Vakfı tarafından Mekke ve Medine'ye gönderilen surrelerin miktarları aynıdır. Fakat Osmanlı Devleti'nde paranın değerinin dönemden döneme değişmesi sikkelerin karşılığı olan akçe miktarlarının farklı olması sonucunu doğurmuştur. Örneğin; vakıfla ilgili surre defterlerinde 1 sikkenin 1.5 guruş-ı kamil olduğu yazmaktadır. XVII. yüzyılda 1 guruş-ı kamil 80 akçeye eşitti. Yani 1 sikke 120 akçe idi. XVIII. yüzyılda ise 1 guruş-ı kamil 120 akçeye eşit olmuştur (Pamuk 2002; 458). Çalışmada XVII. yüzyılda 1657 yılında gönderilen surre defterleri inceleneceğinden sikke miktarı bu tarih aralığına göre hesaplanacaktır.

Tablo 4. 34 numaralı deftere göre Mekke'ye gönderilen Surre
(EV.HMK..SR.00034/85)

An Vakf-ı Merhûme ve Mağfurleha el-Hace Gevherhan Sultan Tab-ı Serahü Bera-yı Eczahûvanan der Mekke-i Mükerrreme		
Şeyh'ül Harem'ül-Şerif		
Hüseyin Çelebi	Evlâd-ı Abdûllah bin Abdûlrauf	El-Şeyh Ali bin Ebû'l-bekâ
Evlâd-ı Mehmed Emin	Evlâd-ı Mehmed	Evlâd-ı el-Hammami
Evlâd-ı Nureddin bin Selman	el-Şeyh Hüseyin el-Kubbevi	Evlâd-ı Salah bin Hamdan
Evlâd-ı Nasib bin Kasım	El-Fakir Ali bin Ahmed Hicâzî	Yekûn sikke 115 guruş-ı kamil (aded) 172,5

Tabloya göre Mekke'de cüz okunması için 12 neferana 172,5 guruş-ı kamil tayin edilmiştir. Gönderilen bu surrenin sikke hesabı da verilmiştir. Buna göre 115 sikkenin karşılığı 172,5 guruş-ı kamildir. Yani her guruş-ı kamil 1.5 sikkeye karşılık gelmektedir. Bu dönemde 115 sikke, 13.800 akçeye denk gelmektedir.

35 numaralı deftere göre Medine'ye gönderilen surre (EV.HMK..SR.00035/85-86)

An Vakf-ı Merhûme ve Mağfurleha el-Hace Gevherhan Sultan Tab-ı Serahü Bera-yı Eczahûvanan Bad'el-Salavat'ül-Asr Min'el Minber'ül Kabr'ül-Şerife		
Evlâd-ı Mehmed bin Cebrail Sikke 6	Evlâd-ı Mehmed bin Cibril Sikke 6	Evlâd-ı Ali bin Mehmed Sikke 6
Evlâd-ı Cemal ve Evlâd-ı Ömer ve Evlâd-ı Bekri ve Evlâd-ı	Evlâd-ı Seyyid mir Arab'-ül-acemî	Evlâd-ı Mehmed bin Ahmed Sikke 6

Abdülkerim el-Çelebi Sikke 6	Sikke 6	
Es-Seyyid Hamza bin Adil Sikke 6	Ahmed bin Mehmed Çerkes Sikke 6	Evlâd-ı Abdülvahid bin Ferhad Sikke 5
Evlâd-ı Mehmed bin Nasuh Sikke 6	Evlâd-ı Abdülrahim el- Ahmedî Sikke 6	Evlâd-ı Hamza bin Adil el- Nazif ve Evlâd-ı Abdû el-Nazif Sikke 6
Evlâd-ı Abdûllah bin Said ve Mehmed bin Muve Sikke 6	Evlâd-ı Mehmedbin Ali en- Nasi Sikke 6	Evlâd-ı el-Şeyh Ali el-Geylânî Sikke 6
Evlâd-ı el-Şeyh Mehmed bin Ali el-Malikî el-nısf ve evlâd-ı Mehmed bin Abdülvahid el- nısf Sikke 6	Ahmed bin Davud Sikke 6	Mehmed bin Ali Tüccar Sikke 6
Evlâd-ı Abdûllah bin Said el- nısf ve evlâd-ı Mehmed bin Abdülrahman el-nısf Sikke 6	El-Şeyh Ali bin el-Şeyh Mükerrem Sikke 6	Evlâd-ı Ahmed bin Mehmed Sikke 6
ESeyyid Mehmed ve el-Seyyid Abdûllah veledi Fetuh el-Zahiri Sikke 6	Mehmed bin Ali el-Trablusi Sikke 6	Evlâd-ı Hüseyin el-Farisi Sikke 6
Evlâd-ı Abdülvahid el-Yüncü Sikke 6	Evlâd-ı el-Seyyid bin Abdülhalik Sikke 6	Evlâd-ı el-Seyyid Ulvi Nur evlâd-ı Mustafa Bevvab Sikke 6
El-Nazır-ı Mevlana Abdülkerim Ağa Şeyh'ül Harem-i Şerif'ül Nebevi Sikke 10	Katib'ül İsa evlâd-ı Musa el- Delil Sikke 6	El-Dai Evlâd-ı Abdülhamid el- Seyyidi Sikke 6
Evlâd-ı Safiye Mübarek Sikke 6	Evlâd el-Danî Sikke 6	Evlâd-ı Yusuf el-Danî Sikke 3
Cem'an yekûn evkâf-ı merhûme ve mağfurleha el-Hace Gevherhan Sultan sikke 217 her sikke birer buçuk guruşdan guruş-ı kâmil 327.5		

Görüldüğü gibi Medine-i Münevvere'de Hz. Peygamber'in kabrinde cüz okunması için 33 neferana 217 sikke tayin edilmiştir. Bu kişilerden Harem-i Şerif Şeyh'ine 10 sikke ve Medine'de bulunan 1 neferana 3 sikke tayin edilmiştir. Diğer neferanlara ise 6 sikke tayin

edilmiştir. Her sikke 1.5 guruş-ı kamil etmektedir. Yani bu vakıf tarafından Medine'ye toplamda 26.040 akçe tayin edilmiştir.

5. SONUÇ

Gevherhan Sultan Vakfı tarafından gönderilen surreleri konu alan bu çalışmada dikkat çeken sonuçlardan birisi vakfiyenin şartında Medine'ye gönderilen yer surre alırken, surre defterlerinde Medine ile birlikte Mekke'ye de aynı anda surre gönderilmesidir. Bu vakfın gönderdiği surrelerin genel incelemesi yapıldığında, son dönemlerde surreler vakıf şartına uyulmayarak sadece Mekke'ye gönderilmiştir. Bunun sebebi, bu vakıftan sonraki dönemlerde kurulan vakıfların da ağırlıklı olarak Medine'ye surre göndermesi ve bu durumun Mekke ve Medine'ye gönderilen surre miktarları hususunda dengesizlik yaratmasına dayandırılabilir. Vakfiye ve surre defterlerindeki Haremeyn'e gönderilen surre miktarları birbirinden farklıdır. Vakfiyedeki vakıf şartlarında, surre miktarının 43.200 akçe surrenin Medine'de bulunan 30 neferana dağıtılması yer almaktadır. Araştırma yapılan surre defterlerinde Mekke'de cüz okuyan 12 neferana 13.800 akçe tayin edilmiştir. Medine de ise cüz okuyan 33 neferana 26.040 akçe tayin edilmiştir. Genel toplamda Mekke ve Medine'den 45 neferana 39.840 akçe tayin edilmiştir. Bölge halkına fiiliyatta surre defterlerinde yer alan miktarlar ulaşmıştır. Bu durumda, surre defterlerindeki miktarları esas almak doğru olacaktır. Yani bu vakıf tarafından Haremeyn'e 39.840 akçe tayin edilmiştir.

Surre defterlerinde Osmanlı Devleti'nin Haremeyn temsilcisi olan Şeyh'ül Harem'e diğer neferlere göre daha fazla para verilmesi, devletteki hiyerarşik yapılanmayı gösterir. Osmanlı kadını her ne kadar siyasi alanda geri planda kalsa da Gevherhan Sultan Vakfı tarafından gönderilen surrelere bakılarak kadının sosyal alanda erkeklerle eşit seviyede olduğu gözlemlenebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- VGMA,742, 165-167.
- EV.HMK..SR.00010
- EV.HMK..SR.00034
- EV.HMK..SR.00035
- EV.HMK..SR.00775
- EV.HMK..SR00776
- EV.HMK..SR 00794
- EV.HMK..SR.04021

Tetkik Eserler

- Binark, İsmet, (2015), Vakıf Medeniyeti İslamiyet'te ve Türkler'de Vakıf ve Yabancı Gözü ile Osmanlı Vakıfları, Zâhir Yayınları, İstanbul.
- Bostan, İdris, (2007), "Piyale Paşa", DİA, C. XXXIV, TDV Yayınları, s. 296-297, İstanbul.
- Güler, Mustafa, (2013), "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi", (Ed. Tufan Gündüz), Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, s. 317-339, Ankara.

- Gündüz, Ahmet, (2012), “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, JASSS. V. 5/5, s. 129-148.
- Gökbilgin, Tayyip, (1952), XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul.
- Güler, Mustafa, (2011), Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Kapıcı, Hikmet Zeki, (2016), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yetim, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Kazıcı, Ziya, (2003), Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Kozak, Erol, (1985), Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul.
- Öğüt, Salim, (1997), “Harem”, DİA, C. XVI, TDV Yayınları, s. 127-132, İstanbul.
- Öztürk, Nazif, (1983), Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Nazif, (1995), Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV Yayınları, Ankara.
- Pamuk, Şevket, (2002), “Kuruş”, DİA, C.XVI, TDV Yayınları, s. 458-459, İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet, (2008), Bu Mülkün Kadın Sultanları, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet, (2015), Bu Mülkün Sultanları, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Salebci, Hüseyin, (1985), “Tarih Boyunca Vakıflar”, Vakıflar Haftası Dergisi, S. 2, s. 108-110, Ankara.
- Sami, Şemseddin, (1317), Kâmûs-ı Türkî, İkdam Matbaası, İstanbul.
- Sami, Şemseddin, (2010), Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şahin, İhan, (2007), “Nurbânû Sultan”, DİA, C. XXXIII, TDV Yayınları, s.250-251, İstanbul.
- Şimşirgil, Ahmet, (2017), Valide Sultanlar ve Harem, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet, (2004), “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu 15-17 Aralık 2003, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 25-32, Ankara.
- Uluçay, Çağatay, (2011), Padişahların Kadınları ve Kızları, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin, (1986), “Vakıf”, İA, C. XIII, MEB, s.153-172, İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin, (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yiğitgüden, Galip, (1985), “Türk-İslam Kültüründe Vakıf Kavramı ve Sosyal Yaşamımızdaki Yeri”, Vakıflar Haftası Dergisi, S. 2, s. 13-15, Ankara.